

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „География на туризма“

Али Муса Харб

ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ И ТЕРИТОРИАЛНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ТУРИЗМА В ЛИВАН

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен „Доктор“

Професионално направление 4.4 „Науки за земята“
Докторска програма: География на рекреацията и туризма“

Научен консултант: проф. д-р Васил Маринов

София, 2016 г.

Дисертационният труд съдържа 222 страници и се състои от увод, четири глави и заключение. Дисертационният труд включва 34 фигури, 24 таблици и 11 приложения (които са извън посочения обем). Списъкът на използваните източници обхваща 224 заглавия, от които 31 на кирилица, 58 на латиница, 99 на арабски, 25 източника от интернет и 9 интервюта.

Дисертационният труд е обсъден на разширено заседание на катедра „География на туризма” при Геолого-географски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”, проведено на 03.10.2016 г. и е и насочен за публична защита пред специализирано жури в състав:

Доц. д-р Вера Кирилова Николова – СУ – Председател

Проф. Борис Тодоров Колев

Проф. д-р Васил Христов Маринов

Проф. д-р Стоян Петков Маринов

Проф. д-р Николина Руенова Попова

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 20.02.2017 г. от 16.00 часа в конферентна зала(северно крило-огледална) – СУ „Св. Климент Охридски“.

Материалите по защитата са публикувани в интернет страницата на Софийски университет и са на разположение на интересуващите се в Деканата на Геолого-географски факултет, каб. 254, ет. II (северно крило) на Ректората на Софийски университет „Св. Климент Охридски”.

1 ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1.1 Актуалност на изследването

Макар да изглежда традиционна темата на дисертационния труд в избраната проблематика е актуална. През последните десетилетия, независимо от отделни краткосрочни колебания, международният туризъм се развива с устойчиви и изпреварващи темпове спрямо много други стопански дейности. Затова правителствата на много страни (с различно равнище на икономическо развитие) определят туризма като приоритетна област на държавен просперитет и разчитат на него за цялостното си стопанско, социално и регионално развитие. В това отношение Ливан не е изключение. Туризмът в него има достатъчно дълга история, чиито икономически измерения днес очертават надеждна перспектива за бъдещето. От друга страна, обаче се наблюдава остър дефицит в актуалните цялостни изследвания на туристическото развитие на Ливан. А от трета страна, поради проявление на някои специфични географски, геополитически и социално-икономически фактори, насоките в развитието на туризма в Ливан се отклоняват съществено от установения глобалния тренд. Това поставя въпроса за разкриване влиянието на тези фактори, за да се даде адекватно обяснение на историческата динамика и днешното териториално разпределение на туризма в страната за извеждане на препоръки за организационното му оптимизиране в бъдеще.

По-конкретно съображенията за избора на темата на дисертационния труд се свеждат до следните обстоятелства:

- Многоликата история на страната, наситена с множество исторически събития, които са увековечени днес в археологически и културно-исторически забележителности;
- Удобството при придвижване на туристите, поради малката територия на страната, съчетано с традиционно гостоприемство на ливанците;
- Възможността за развитие на разнообразни форми на туризъм: културен, исторически, летен морски, зимен и летен планински, делови и др.;
- Стремешът на държавата да акцентира върху развитието на туризма по райони като основен източник на приходи;
- Ранното израстване на страната на международния туристически пазар;
- Редуването на периоди на икономически възход, от една страна, и на политическа нестабилност, войни и упадък, от друга;
- Традиционното остро проявление на геополитическите фактори (геополитическа

зависимост, регионално съперничество, териториални и междуетнически конфликти), които в съчетание с географското положение на страната, са основна причина за големите колебания в динамиката на туризма.

1.2 Обект и предмет на изследването

Обект на изследване в дисертационния труд е структурата на туризма на територията на Република Ливан.

Предметът на изследването се свежда до разкриване на причините в историческата динамика и териториалното разпределение на туризма в страната, под въздействието на специфични вътрешни (природни, културноисторически, социално-икономически и политически фактори) и външни (геополитически) за тази част на Близкия изток фактори.

1.3 Цел и задачи на изследването

Цел на разработката е да се представят и анализират условията за развитието на туризма, историята на туристическото развитие и съвременното му състояние, за да се оцени съвременната позиция на страната на международния туристически пазар и да се идентифицират основните насоки, които да определят тенденциите в туристическото развитие.

Задачите, необходими за постигане на поставената цел, са следните:

- Тематичен подбор на литературните източници (в т.ч. предходни проучвания на туристическото развитие на Ливан) за конструиране на модел на емпиричното изследване;
- Селектиране и синтез на необходимата емпирична информация, засягаща условията, ресурсите и количествените и качествените икономически измерения в развитието на туризма в Ливан;
- Проследяване на историческото развитие на туризма в Ливан, в т.ч. периодизация и очертаване на основните особености за отделните периоди;
- Проследяване на особеностите в териториалното разпределение на туризма по административни райони с оценка на тяхната относителна тежест в туристическото развитие и съответствие с ресурсния им потенциал;
- Оценка на туристическата конкурентоспособност на Ливан спрямо други утвърдени дестинации на регионалния туристически пазар.

1.4 Методология на изследването

Структурната последователност на дисертационния труд се състои от една теоретична, една емпирична и две аналитични глави. На тази основа са разработени конкретните задачи на изследването и е структурирано представянето на резултатите.

За осъществяване на изследването са използвани следните **методи**:

- Първичен метод на наблюдението и теренно проучване на туризма;
- Пространствен анализ и синтез;
- Исторически анализ;
- Обобщаване на информация от проведени лични интервюта с представители на местния бизнес и администрацията на туризма;
- Графични и оценъчни методи, в т.ч. SWOT анализ;
- Сравнителногеографски метод.

Ограничения на изследването

Подобно на всяко научно изследване и настоящият дисертационен труд има определени граници в обхвата и подбора на количествената информация. От гледна точка на обхвата акцентът е поставен предимно върху условията и ресурсите за развитие на туризма в дестинацията, за сметка на външната конкурентна среда (напр. анализ на регионалните пазари и факторите за генериране на туристическо търсене). Специално внимание обаче е отделено на политическите процеси и на регионалната геополитическа ситуация в Близкия изток, които упражняват определящо влияние върху ливанския туризъм. При подбора на статистическа информация са анализирани данни за регионалното разпределение на международния туризъм (входящ и изходящ), териториалните аспекти на настанителната инфраструктура и динамиката в обема на инвестициите в туристическия отрасъл.

1.5 Научноизследователски хипотези

В основата на изследването стоят две основни хипотези, а именно че:

- Ливан се отличава с изключително благоприятна комбинация от туристически ресурси (атракции), които определят естествената му привлекателност и големия потенциал за развитие на разнообразни форми на туризъм;
- Туристическият потенциал на Ливан бива ограничаван от геополитически фактори, повечето външни за дестинацията, които в определяща степен диктуват стабилността и сигурността на регионално равнище, както и интензитета в развитието на туризма.

1.6 Научна новост на изследването

Извършен е обстоятелствен аналитичен разбор на туристикоресурсния потенциал и факторите, влияещи върху туризма в Ливан, с цел проследяване на историческото му развитие и извеждане на закономерности в неговото териториалното разпределение. С оглед на практическата целесъобразност са предложени конкретни препоръки за оптимизиране на организацията на туризма в териториален аспект с акценти върху: инициативите от институционален характер; разнообразяване на туристическото предлагане; повишаване на сигурността на дестинацията; дисперсно изграждане на новата МТБ на туризма; насърчаване на меките форми на туризъм и др.

1.7 Практическа значимост на изследването

Резултатите от изследването могат да намерят практическо приложение за оптимизиране на туристическата политика на Ливан спрямо териториалната организация на ресурсния потенциал и постигането ефективни преимущества спрямо регионалната конкуренция. Предложени са насоки за провеждане на туристическа политика в конкретните условия на геополитическа нестабилност в Близкоизточния регион.

1.8 Съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд е с обем от 224 стр., от които увод (5 с.), изложение в четири глави (199 с.), заключение (6 с.) и списък на използваната литература (15 с.). Извън обема на дисертационния труд има 11 приложения. Съдържанието е структурирано в съответствие с поставените изследователски задачи в следната последователност:

УВОД..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

ГЛАВА ПЪРВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА

ИЗСЛЕДВАНЕТО **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

1.1 ЕВОЛЮЦИЯ НА СЪВРЕМЕННИЯ ТУРИЗЪМ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

1.2 ФАКТОРИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИСТИЧЕСКИТЕ ДЕСТИНАЦИИ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

1.2.1 Пазарен модел на туризма *Error! Bookmark not defined.*

1.2.2 Системата на туризма..... *Error! Bookmark not defined.*

1.2.3 Фактори за развитие на туризма..... *Error! Bookmark not defined.*

1.2.4 Фактори на конкурентоспособността на туристическата дестинация..... *Error! Bookmark not defined.*

1.2.5 Предпочитания на туристите към определена дестинация *Error! Bookmark not defined.*

1.3 ИЗСЛЕДВАНИЯ НА РАЗВИТИЕТО НА ТУРИЗМА В ЛИВАН..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

1.4 ОБОСНОВКА НА ОБХВАТА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

ГЛАВА ВТОРА. УСЛОВИЯ И РЕСУРСИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В ЛИВАН**ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

2.1. ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ И ДЪРЖАВНИ ГРАНИЦИ **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

2.2. ПРИРОДНИ УСЛОВИЯ И РЕСУРСИ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

2.2.1. Релеф..... *Error! Bookmark not defined.*

2.2.2. Климат..... *Error! Bookmark not defined.*

2.2.3. Води..... *Error! Bookmark not defined.*

2.2.4. Флора и фауна..... *Error! Bookmark not defined.*

2.3.	ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ И КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
2.3.1.	<i>Историческо развитие на Ливан</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
2.3.2.	<i>Културно-историческо наследство</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
2.4.	СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ И ПОЛИТИЧЕСКИ УСЛОВИЯ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
2.4.1.	<i>Държавно устройство и политическо развитие</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
2.4.2.	<i>Население</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
2.4.3.	<i>Икономическо развитие и политика</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
2.4.4.	<i>Транспортна инфраструктура и комуникации</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
2.5.	ОЦЕНКА НА ТУРИСТИЧЕСКИТЕ УСЛОВИЯ И РЕСУРСИ НА ЛИВАН.....	96
ГЛАВА ТРЕТА. ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В ЛИВАН ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.		
3.1.	ОБЩ ПРЕГЛЕД.....	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
3.2.	ОСНОВНИ ЕТАПИ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
3.2.1.	<i>Туризмът през XIX в.</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
3.2.2.	<i>Начало на изграждане на туризма 1920-1943 г.</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
3.2.3.	<i>Туризмът от Втората световна война до Гражданската война (1945-1975)</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
3.2.4.	<i>Туризмът и Гражданската война в Ливан (1975-1990 г.)</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
3.2.5.	<i>Туризмът след Гражданската война (1990-2010)</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
3.2.6.	<i>Арабската пролет и Сирийският конфликт (2011-???)</i>	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. СЪВРЕМЕННО СЪСТОЯНИЕ НА ТУРИЗМА В ЛИВАН ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.		
4.1.	ТУРИСТИЧЕСКИ УСЛУГИ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
4.2.	ТУРИСТИЧЕСКА ИНФРАСТРУКТУРА	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
4.3.	ТУРИСТИЧЕСКИ ПОТОЦИ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
4.4.	ВИДОВЕ ТУРИЗЪМ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
4.5.	ТУРИСТИЧЕСКИ ИМИДЖ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
4.6.	ПРИХОДИ И ЗАЕТОСТ В ТУРИЗМА	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
4.7.	ТЕРИТОРИАЛНА СТРУКТУРА НА ТУРИЗМА	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
4.8.	ТУРИСТИЧЕСКА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ – СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
ЗАКЛЮЧЕНИЕ ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.		
ЛИТЕРАТУРА ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.		

2 СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Глава първа. Теоретико-методологични основи на изследването

Главата е структурирана в 5 параграфа и служи за теоретико-методична база на изследователската теза.

В параграф 1.1. Еволюция на развитието в съвременния туризъм е извършен геоикономически преглед на измеренията и тежестта на туризма с акцент върху пазарния механизъм и извеждането на някои по-важни характеризиращи го особености, като: дерегулация на въздушните превози с либерализиране на тарифната политика – извършват се освен регулярни и много чартърни полети (Нешков, Казанджиева 2015); непрекъснато усъвършенстване на транспортните комуникации с постоянно „свиване” на земното пространство (Мироненко 2001: 107); постоянно разширяващото се влияние и усъвършенстване на електронните системи за резервация (Казанджиева 2014); намаляване

барьерния характер на държавните граници посредством облекчаване на митническия режим, премахването на визови ограничения и постоянно разширяване на граничната пропускливост (Ступина 2010; Александрова, Ступина 2014). обезпечаване на сигурност, засягаща прилагането на мерки срещу разпространението на тероризма и насилието; срещу нарушаването на екологичното равновесие; поддържането на атрактивен туристически образ от дестинациите (Кръстев 2016).

В параграф 1.2. Фактори за развитие на туристическите дестинации се акцентира върху системния подход в изучаването на туристическия феномен и влиянието, което упражняват различни фактори върху неговото развитие и разпространение през призмата на разработените системни модели в проблематиката. Анализът на литературни източници в областта на туризма дава достатъчно генерализирана информация за същността и обхвата на условията и факторите за развитие на туризма. Опирайки се на автори като Азар (1973), Пирожник (1985), Зорин и Квартальнов (2000), Тарасёнок (2011), Маринов (2015) тези фактори се подразделят на две големи групи: *генетични* и *реализационни*. Факторите, генериращи обществените потребности в туризма включват: развитие на общественото производство, характерът на трудовата дейност на населението, степента на урбанизираност, културно образователното равнище на населението и характерът на геоекологичната обстановка. Факторите, реализиращи потребностите в туризма са: доходите на населението, запасът от свободно време, формиране на обществени фондове на потребление и социални програми, развитие на транспорта, паспортно-визовият режим и характерът на международните (в т.ч. двустранните) отношения на дестинацията с останалия свят.

Съществуват също така различни модели за измерване на туристическата конкурентоспособност, като според целта се ползват различни количествени и качествени показатели, характеризиращи туризма (вж. Маринов 2015). В рамките на международния туризъм механизмът на формиране на туристическите потоци в конкретна дестинация е пряко свързан с факторите на конкурентоспособността – *естествените преимущества*, като географско положение, природни и културно-исторически ресурси, евтина работна сила; и *придобитите преимущества* – туристическа инфраструктура, транспортни комуникации, рекламно-информационни ресурси, система от развлечения, системата на подготовка на кадри за туристическия сектор, придобитият туристически образ и др., които диверсифицират туристическия продукт в съответствие с тенденциите на различни групи туристи.

За определяне мястото на дестинацията в структурата на международния туризъм смятаме, че най-подходящ е моделът на А.И. Тарасънок. В него туристическите дестинации

от най-високо таксономично ниво (отделните държави или туристически райони при някои от по-големите страни) се приемат за първостепенни субекти на световната *геоикономическа система на туризма* (Тарасѐнок 2011). В структурата на тази система дестинациите се конкурират помежду си. Елементите, от които зависи развитието на туризма в дестинациите, са представявани от: емитивни пазари, конкурентни дестинации, инвеститори, политически кръгове и посредници (туроператори и турагенти). Всяка дестинация функционира в своя *геоикономическа система* (фиг. 1), в която всеки един от тези елементи е в състояние да повлияе върху нейния подем или обратно – да предизвика изоставане. Взаимоотношенията между елементите в геоикономическата система подлежат на първостепенен анализ при стратегическото териториално планиране на туристическата дестинация, като по такъв начин могат да се открият основните възможности или заплахи за външната среда на дестинацията (отразени при оценката на туристикоресурсния потенциал на Ливан във втора глава; емитивните пазари, външната конкуренция и политическите фактори в трета и четвърта глава).

Фиг. 1. Модел на геоикономическа система на туризма

Направеният преглед показва, че съществуват множество виждания за условията и

факторите за развитие на туризма, както и множество модели на системата на туризма и на туристическата дестинация. Независимо от различията, все пак се наблюдава голямо сходство по отношение на конкретните условия и фактори, които задават изискванията към обхвата и структурирането на изследването. Поради това в изследване не е възможно да бъдат обхванати всички фактори за развитието и териториалното разпределение на туризма в Ливан. Вниманието е насочено изключително към тези от тях, които може да се определят като критични:

- Оценка на туристикоресурсния потенциал;
- Историческото развитие на туризма;
- Съвременното състояние на туризма;
- Териториалните особености на туризма;
- Оценката на туристическата конкурентоспособност.

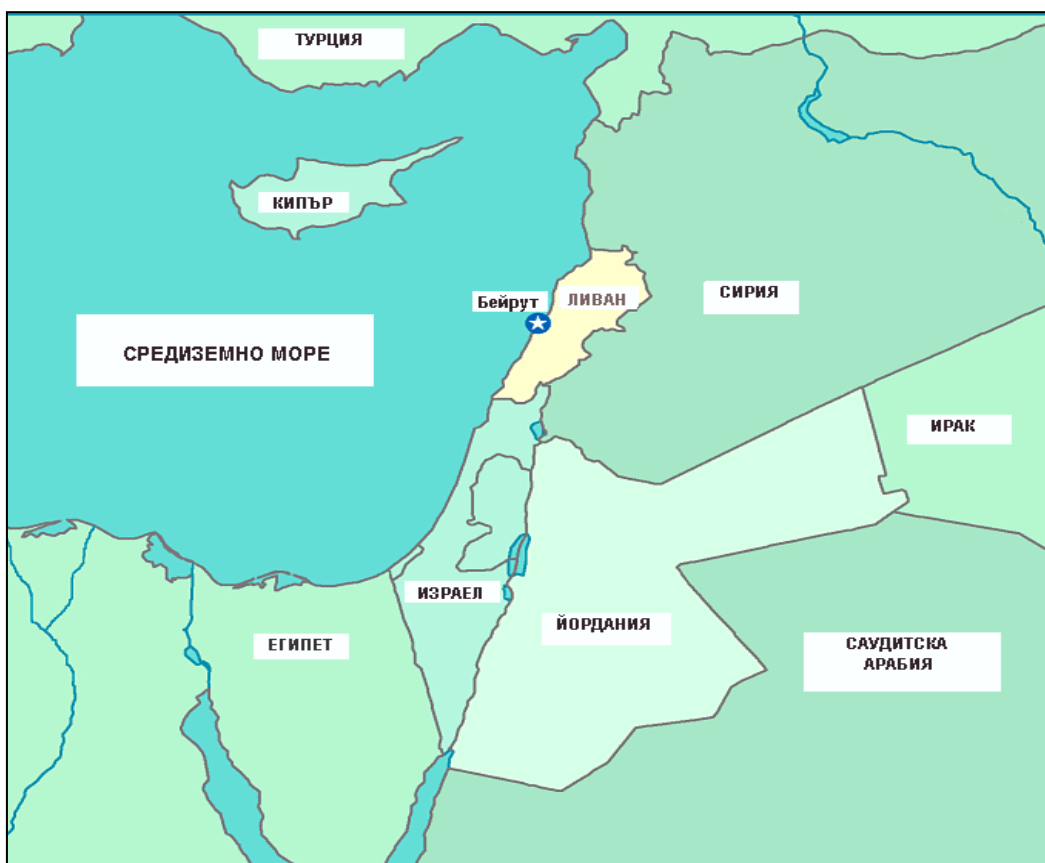
Глава втора. Условия и ресурси за развитие на туризма в Ливан

Главата е структурирана в 7 параграфа, систематизирайки природногеографския и културноисторическия потенциал на страната, с открояване на силните страни, но и ограниченията за развитието ѝ като разпознаваема и предпочитана туристическа дестинация. В утвърдена логическа последователност са разглеждани: географското положение на Ливан; природните условия и ресурси; културно-историческите забележителности и културните традиции на населението; социално-икономическите условия, транспортната инфраструктура и мрежата от най-важни градски и туристически центрове.

В **параграф 2.1. Географско положение на Ливан** (фиг. 2) се констатира, че като фактор то винаги е играло определяща роля за икономическото развитие, ориентирайки страната към морето като основен източник на богатство, а в демографски план именно то е причината от древни времена всички народи да нахлуват или преминават през тази територия и да оставят различни етнически отпечатъци (Хасанейн 1985: 14). Това е причината и за голямата концентрация на културноисторически артефакти, които свидетелстват за важното значение на ливанските земи във взаимодействието на Изтока със Запада (Абдулах 2000: 19). По отношение на туристикогеографското позициониране на Ливан, имайки предвид факта, че основни емитивни туристически пазари на Ливан са арабските страни от Близкия изток (факторът съседство), то може да се окачестви като относително благоприятно. Допълнителен аргумент е и развитието на въздушните комуникации на страната, които през последните две десетилетия превръщат международното летище на Бейрут в един от важните

летищни хъбове в западната част на Близкоизточния регион. Тази особеност залага добри възможности за висока транспортна достъпност на Ливан от различни емитивни туристически пазари на Близкия изток, Европа и Африка. В геоикономически план обаче, развитието на туризма и рекреацията поставят на голямо предизвикателство положението на Ливан в западната част на Близкоизточния регион, в който се намират редица дестинации, развиващи приоритетно туризма през последните трийсет години. Най-големите регионални конкуренти на Ливан са: Египет, Турция, Израел и Кипър, които предлагат сходни туристически продукти от сравнително близък ценови спектър.

С традиционна сложност и отрицателни емоции е натоварено геополитическото положение на страната, понеже Близкият изток е един от най-конфликтните региони на планетата. Отношенията на Ливан със Сирия са сложни още от обявяването на независимост през 1943 г., като първите по-сериозни опити за установяване на дипломатически отношения между тях датират едва от няколко години. Понастоящем те са допълнително обтегнати от най-новата заплаха в региона – Ислямската държава на Ирак и Леванта (ИДИЛ), която има своите клетки на разпространение и на територията на Ливан. На юг Ливан дели граница с враждебно настроения Израел, с дължина 79 км. Границата с окупираните от Израел Голански възвишения е разграничена от ООН. Всички тези обстоятелства предизвикват несигурност у туристите, което несъмнено влияе върху техния избор при предприемане на пътуване в тази част на Близкия изток.

Фиг.2. Географско положение на Ливан в Близкоизточния регион

* Фигурата е изработена от автора

В параграф 2.2. **Природни условия и ресурси** е направен детайлен покомпонентен анализ на природната среда, която като цяло благоприятства развитието на масовите и алтернативните форми на туризъм в Ливан. Малката по площ територия на Ливан се характеризира с разнообразни форми на релефа. В релефа на страната се открояват четири основни природногеографски единици: крайбрежната низина, Ливанската планинска верига, долината Бекаа и Антиливанските планини. По ливанското крайбрежие са развити качествени плажове, които в съчетани с климатичните особености и физикохимичните характеристики на морската вода, осигуряват продължителност на курортния сезон през лятото от април до октомври. Климатът през лятото се отличава със слънчево и сухо време и високи температури, които се колебаят между 20–32°C. Планините в Ливан предоставят добри условия за развитие на зимен туризъм и на зимни спортове. На височина до 1800 м в планините Ливан и Антиливан снежната покривка за практикуване на масови зимни спортове се задържа около 4 месеца, а височина над 2500 м – снегът се задържа близо 6 месеца. В планинските райони функционират 6 зимни ски курорта.

Климатичните ресурси са една от важните предпоставки за развитие на туризма и рекреацията в Ливан. Страната се отличава с мек средиземноморски климат и четири разграничени годишни времена (Махфуз 1999: 35). Благоприятна предпоставка за това е, че територията на Ливан попада в пояса на субтропичния средиземноморски климат, който се откроява с големи колебания само при промяна в надморската височина. Зимата е дъждовна и кратка, лятото е продължително с горещ климат. Средната януарска температура на Ливан в равнинните райони има положителна стойност, а средната юлска е 33°C (по крайбрежието около 28°C). Наличието на високи планински вериги е причина за рязката смяна на климата във вътрешността на страната (Ал-Мусаои 1983: 45–46). От крайбрежието, което е под влияние на средиземноморския климат, до целогодишно покритите със сняг върхове на планината Ливан, физическото разстояние е само 50 км. Средните годишни валежи в Ливан са много високи, като 80 до 90% от тях падат между ноември и март. Годишната сума на валежите в ниските места е 400 мм годишно, а в планинските райони е над 1000 мм (Фадлала 1986: 72–73).

Средиземноморското крайбрежие (225 км), както и водните басейни във вътрешността на страната, предлагат възможности за различни видове воден туризъм. Както повечето държави в Близкия изток, обаче, вътрешността на Ливан се характеризира със сравнително ограничени ресурси на сладководни води. По отношение на биологичния си потенциал Ливан е най-залесената страна в Близкия изток (13,4%). На територията на страната са разпространени различни видове бор, дъб, кипариси, както и знаменитата ливанска теменужка. И символът на страната – вечнозеленото иглолистно дърво ливански кедър. Поради постоянното използване на дървен материал в бита и стопанството, включително при строителството на кораби, през хилядолетията ареалите на разпространение на кедъра са в значителна степен унищожени. Туристите могат да видят запазени естествени кедрови гори недалеч от Бшари и в резервата „Ал-Хоуф”.

Всяка година в Ливан се прибират за гнездене хиляди мигриращи птици. По крайбрежието са регистрирани 135 видове птици, а в резервата на Острова на палмите, недалеч от Триполи, около 300. Сред тях са дроздове, риболовки, няколко видове чинки и др. Друга важна географска област за ежегодните миграции на птиците е долината Бекаа. В този район често се срещат щъркели, орли, лястовици, мишелови и ветрушки. Интензивната антропогенна дейност обаче води до постоянна заплаха от унищожение на редица видове животни. Сред тях са вълците, дивите свине, газелите, средиземноморските костенурки.

В параграф 2.3. **Историческо и културно наследство** се проследява богатата и древна история на страната, която е причина за голямото и добре съхранено културно-историческо наследство. Извършена е подробна типология на материалното и нематериалното културно наследство, както и анализ на културноисторическия потенциал на основните селища на тяхната концентрация (фиг. 3).

Значими религиозни обекти от Античността са съхранени в долината Бекаа. Тя представлява котловина, заселена от хилядолетия. В нея е бил изграден храмът Йовиш, най-голямата религиозна постройка в Римската империя. Той е строен постепенно от император Август (I в. пр.н.е. до I в.) до времето на управлението на Нерон (54-68 г.) от огромни блокове от пясъчни скали, тежащи до 750 тона. Храмът е заемал над 4 хил. кв.км площ. От колоните, високи до 22 метра, до днес са оцелели само шест.

Ислямско наследство. Ислямската религия прониква на територията на днешен Ливан през VII в., когато е разпространен от войнствените мюсюлмански армии от Арабския полуостров. Наследниците на Мохамед, големите династии на абасидите и умаядите, играят основна роля за утвърждаването на исляма. От проникването на ислама в Ливан, различни негови течения, на сунитите, шиитите и друзите, създават огромно културно наследство, разпространено по цялата територия на страната. Под властта на умаядите процъфтява икономически и културно град Анжар. Редица ранносредновековни медресета и джамии са напълно съхранени в Триполи. Сред най-внушителните и най-добре запазените древни ислямски храмове са тези в Бейрут и Сайда. Няколко впечатляващи обекти на мюсюлманското културно наследство са разположени в Триполи – Голямата джамия, джамиите „Ал-Табат“, „Ел-Аттар“ (създадена през 1335 г.), Голямата джамия в Баалбек и др. Най-старата джамия в Южен Ливан е „Фахредин“ в село Дейр Ел-Камар, издигната през 1493 г. Любопитно е, че в същото селище се намира най-старата синагога в Ливан, построена в края на XVII в.

Фиг. 3. Географско разположение на основни културноисторически центрове на Ливан

*Фигурата е изработена от автора

Значим център на ливанската архитектура е селището Айр ал-Камар, разположено в планината Ливан, на 863 м надморска височина, което е класически образец на мюсюлманската архитектура. Тук се е намирало старото седалище на ливанските държавници. На 45 км на югоизток от Бейрут, в Байт ад-Дин (построен между 1788 и 1818 г.) се намира дворецът на ливанския емир Бешир Шихаб Втори. Едно от най-значимите произведения на ливанската архитектура, в което се усеща и влиянието на италианския барок. Основните строителни материали, използвани в Байт ат-Дин, са бял и жълт варовик.

Християнското наследство на Ливан води началото си от Стария Завет. Прочутият ливански кедър е многократно споменаван в Библията като символ на красотата и силата. От ливанското кедрово дърво е изграден храмът на Соломон в Йерусалим. Исус и неговите ученици са проповядвали в днешните ливански градове Сур (Тир) и Сайда (Сидон). Историческата наука приема, че християнството е пренесено в земите на Ливан от апостол Петър. В Библията Ливан се споменава около 70 пъти. Освен множеството свещени места за християнството в Южен Ливан, друг основен район на религиозния туризъм е долината Кадиша, наричана Свещената долина. Тя е седалище на Маронитската църква. В Свещената

долина са разположени множество интересни обекти за посещения, като скални манастири, пещери и свещени места. Повечето скални манастири са достъпни единствено пеша, тъй като са отдалечени от главните пътища. Манастирите в Свещената долина са строени от различни течения на християнството през времената, когато се засилват гоненията и натискът срещу тях. Първите датират още от IV-V в. Сред най-посещавани са манастирите „Канубин“, „Кацхайа“, „Мар Абун“, „Мар Саркис“ и др. Често посещавани от християнските поклонници са също руините от религиозни обекти на православното християнство в Бейрут, Сур, Сайдон, Баалбек (Хелиополис), църквите, манастирите и католическата статуя на Дева Мария в Захла и др.

В параграф 2.4. **Социално-икономически условия** се анализирани някои специфични особености на населението, политическото устройство, административното деление, икономическото развитие и държавната политика за възстановяване от Гражданската война, отличаващи Ливан от останалите арабски страни и оказващи влияние върху развитието на туризма. В административно-териториално отношение страната е поделена на шест губернаторства (мухафазы): долината на Бекаа, Горен (планински) Ливан (Джабал Ал-Любнан), Набатия, Южен Ливан, Северен Ливан и столичния окръг Бейрут (фиг. 4).

Съвременен Ливан е парламентарна република. За страната е характерен специфичен политически модел. От независимостта си през 1943 г., Ливан е парламентарна демокрация, в която всички правомощия, назначения и работни места са разделени по религиозен принцип (Тарек 2012: 98). Това е т.нар. конфесионализъм. Основите на тази система са положени през 1943 г., когато мултиконфесионалната страна получава независимост от Франция. Според договорените принципи президентът на страната е християнин-маронит, министър-председателят – мусюлманин-сунит, председателят на парламента – мюсюлманин-шиит. Подобна система е наложена с цел туширане на междурелигиозното противопоставяне сред населението, но вътрешнополитически събития онагледяват и нейната нестабилност. На първо място трябва да се посочи Гражданската война (1975–1990), която отнема хиляди човешки жертви и изхвърля Ливан за продължителен период от време от туристическата карта на света. Пряко свидетелство за все още напрегнатите вътрешно-политически отношения е убийството на премиера Рафик Харири на 14 февруари 2005 г. Подобни събития оказват несъмнено и влияние върху туристическия образ на Ливан сред международни пазари и туроператорски агенции.

Фиг. 4. Административно-териториална структура на Ливан

Губернаторства на Ливан: 1 – Бейрут, 2 – Горен Ливан, 3 – Северен Ливан, 4 – Бекаа, 5 – Набатия, 6 – Южен Ливан

* Фигурата е изработена от автора

Населението на Ливан по оценка на ЦРУ (World Factbook) към 2015 г. наброява на 6,2 млн. ж (<https://www.cia.gov/library>). Предвид малката територия на страната, средната гъстота на населението е много висока – над 600 д./км². Най-гъсто населена е столичната агломерация на Бейрут (над 2,2 млн. ж.) и средиземноморското крайбрежие. Най-ниска е гъстотата на населението в Южен Ливан и Набатия (при границата с Израел). В етническо отношение основната част от автохтонното ливанско население е от арабски произход (95%), разделено на християни и мюсюлмани. Религиозната структура на населението на Ливан е изключително сложна. Най-голям е дялът на мюсюлманите – 54% (почти изравнени са стойностите между сунити и шиити). Втори по брой са християните – 40% (включително 21% маронити, 8% православни, 5% - гръкокатолици). Друзите са с дял от 5%. По основни показатели, определящи качеството на живот на населението обаче, Ливан се позиционира сред най-развитите страни в Близкоизточния регион. Например степента на урбанизираност надхвърля 87%; средната очаквана продължителност на живота е над 77 години, което се дължи на висока образованост на населението (над 96%), развита здравна система и

икономическа обезпеченост. По БВП на глава от населението (18 хил. щ.д.) Ливан изпреварва повечето от другите арабски страни в региона (Египет, Йордания, Сирия, Йемен, Ирак).

Ливан е наричан "Швейцария на арабския свят" (Hudman Jackson 1999: 143), като това име е загатвало не само за икономическото и финансово състояние, но и природно-ресурсния потенциал на държавата, както и сравнително добре управляваната политическа система на разпределяне на властта между различните религиозни общности. Ливанската икономика се характеризира най-вече с термина „laissez-faire“ – свободна пазарна икономика, частично подхранвана от сектора на услугите, особено в областите на туризма и банковото дело. В резултат на това страната разполага с развит третичен сектор (финанси, туризъм, търговия, комуникации и др.) чийто дял в националния БВП е над 65%. През 2015 г. БВП на 1 ж. е 18200 щ.д. с което страната се нарежда на 91 място в света (от 229 страни) и е сходен с този на България (19100), Азербайджан (18000) и Беларус (17700), но значително по-висок от този на страни като Черна гора (16100), Бразилия (15600), Китай (14100), Македония (14000), Сърбия (13700), Йордания (12100), Египет (11800), Тунис (11400) и др. (CIA World Factbook).

Основният транспортен център на страната е Бейрут. Най-голямо значение за международните пристигания има въздушния транспорт, основните комуникационни връзки на които са концентрирани в международното летище на Бейрут (над 7 млн. пътници през 2015 г.). Главната автомагистрала, свързваща всички крайбрежни селища, преминава през Бейрут. Столицата е добре осигурена с шосейни връзки със Сирия. В Бейрут има три автобусни станции, обслужващи пътничопотока към всички части на Ливан, включително туристическия. „Ал Саяд“ (за долината Бекаа) „Кола“ (за Сидон и Тир), „Чарлз Хело“ (за Триполи). Общата дължина на **шосейните пътища** в Ливан е 6 970 км, повечето от които са с лошо качество. Главните **пристанища** на страната са изградени в Бейрут и Триполи, които имат известно значение за международния туризъм, в това число като пунктове на круизни турове в Средиземноморския басейн. Поддържат се редовни фериботни връзки между Бейрут и Кипър.

В **параграф 2.7.** на основата на SWOT анализ е направена оценка на условията и факторите за развитие на туризма. Сред силните страни на туристическия потенциал на Ливан се отличават някои преимущества на географското положение в зоната, която е естествен културен, икономически и комуникационен мост между Западна Азия, Европа и Африка. Природногеографското положение и природните условия създават много добри възможности за съчетание на морски и планински туризъм. Допълнителен плюс е това, че изградените курорти по крайбрежието и в планинските райони се намират на сравнително

кратко разстояние помежду си. Друга силна страна на Ливан, като туристическа дестинация, са културно-историческите забележителности от различни исторически епохи - елинската, римската, византийската, османската, от френското и английското колониално господство.

Основните слаби страни на ливанския туризъм са свързани с неблагоприятното геополитическо положение на страната и недостатъчното развитие на сухопътната транспортна инфраструктура, особено на шосейните пътища във вътрешността. Съществува голяма диспропорция в използването на природните условия за развитие на останалите видове туризъм, освен морския. В това отношение негативно влияние оказват най-вече недостатъчно ефективното планиране и управление на туристическия сектор. Като бариера пред увеличаването на посещенията от чуждестранни туристи стои недостатъчната разпознаваемост на Ливан като туристическа дестинация на основните европейски и световни туристически пазари. Това е нужно да се преодолее с цел бъдещо диверсифициране на географската структура на посещенията от чуждестранни туристи, основната част от които към момента са от арабските страни.

Независимо от благоприятните условия, които географската среда предоставя за туристическата специализация на Ливан, природният и културният потенциал могат да бъдат използвани пълноценно за развитие на масовия международен туризъм единствено в мирно време. Продължителната Гражданска война става сериозно препятствие за ливанския туризъм, а нанесените огромни разрушения, въпреки сериозните средства и усилия по тяхното бързо заличаване, все още са фактор, задържащ растежа на сектора. Например, през 1974 г. броят на чуждестранните туристи, посетили Ливан е 1, 424 хил., а през 1999 г. – над два пъти по-малко – 673 хил. т. През първото десетилетие на XXI в. някои регионални геополитически събития, като например арабските революции, обхванали редица страни от Северна Африка и Западна Азия през 2011 г., както и появата на ИДИЛ, без съмнение влияят негативно върху туризма на целия Близкоизточен регион, пренасочвайки се към конкурентни дестинации в Южна Европа и Източна Азия. Освен това, все още с голяма популярност сред населението се ползва групировката Хизболла, която е противник на каквито и да било контакти и преговори с Израел.

Има и няколко геоикономически фактора, които задържат развитието на международния туризъм и рекреацията в Ливан. От една страна, това е силната конкуренция на близко разположени страни, като Израел, Египет, Кипър, Турция, Сирия, Йордания, част от които разполагат с по-добре развита транспортна и туристическа инфраструктура и превъзхождат Ливан по мащаб и значимост според своите археологически и културни

паметници. Тяхното негативно влияние би могло да се смекчи чрез ефективно и умело използване на възможностите, които съвременната епоха на глобализация на икономиката и туризма предоставя на Ливан и останалите страни от Близкия изток. Основните мерки на ливанските власти и туроператорите в страната би трябвало да се насочат към привличане на чуждестранни инвестиции, необходими за подобряването на транспортната и туристическата инфраструктура, за което обаче е нужна и стабилизация на военно-политическата обстановка в региона, в това число подобряване на отношенията с Израел. От друга страна, негативно влияние върху ефективното използване на богатите природни и културно-исторически ресурси за развитието на ливанския туризъм несъмнено оказва по-слабата маркетингова стратегия, с цел реклама зад граница на възможностите за морски, планински и културен туризъм в Ливан.

Глава трета. Историческо развитие на туризма в Ливан

В параграф 3.1. се дава общ преглед на внедряването и разпространението на туризма в Ливан. Туризмът се установява като окончателна практика през първите две десетилетия на ХХ в., когато страната е подмандатна на Франция. Една от първите причини за това е здравословна. Голяма част от френските държавни служители не са свикнали с летните горещини в Ливан и Сирия, още по-нетърпими заради влажността по крайбрежието; и тъй като не можели да се приберат в страната си за отпуската, както ще правят по-късно поради по-добрите комуникации, наложило им се да се справят с това сериозно неудобство, като започнали да летуват в планините. По този начин възникнали някои села като Корнейел, за да бъдат използвани пред летния сезон. Развитието на пътищата, свързващи страната с Египет, Ирак, Сирия и Йордания улеснява придвижването и осигурява просперитета на други центрове освен Алей-Бамдун и Софар, които всъщност били първите (и остават още най-активните) в приемането на летовници, без съмнение заради пътя Бейрут – Дамаск и железницата до него.

Първото гражданско летище в Ливан е открито през 1938 г. в Бир Хасан, предградие на Бейрут, и след това последвано от откриването на международното летище Бейрут в Калдех през 1954 г. По това време Ливан има вече изградени и други видове транспорт, като морски с пристанището на Бейрут, наземни транспортни мрежи и все по-съвременни пътища, които свързват Ливан със съседните страни, като Сирия и от там за Турция и Европа, както и на юг до Палестина, Йордания и до страните от Арабския полуостров.

Причините за възхода на туризма от средата на 50-те години на ХХ в. нататък са много. На първо място Ливан става независим и има свои дипломатически представители и

консули в почти всички арабски, европейски и страните от Америка. Развитието на комуникациите както вътре в страната, така и извън нея също има своя неоспорим принос. Въздушният трафик се разширява с непознат дотогава темп, а поддръжката, разширяването и изграждането на нови пътища позволяват на ливанци и чужденци да кръстосват страната във всички посоки без трудности и загуба на време. Създаването на Комисариата по туризма води до решителен подем на туристическата индустрия и нейната стройна организация. Одобрените проекти започват незабавно да се реализират, макар и в някои случаи това да става бавно, но пък сигурно. Така Ливан се утвърждава, от една страна, като основна дестинация за туризъм по това време, а също и като изходен пункт за туристически пътувания към съседните страни. Ливан се радва на развитие и просперитет в туризма до 1974 г., спечелвайки си прозвището „Швейцария на Изтока”.

С избухването на ливанската Гражданска война на 13 април 1975 г. се слага края на предвоенното развитие на туризма, защото войната унищожава неговите институции и разрушава почти цялата изградена вече материална база. Войната нанася ущърб върху всички сектори на националната икономика, като изключително засегнати са били туризма и хотелиерската дейност.

За възстановяването на туристическия сектор и превръщането на Ливан в модерна туристическа дестинация правителството залага на следните фактори:

- Вътрешна сигурност и икономическа стабилност;
- Природни и исторически дадености;
- Умерен и влажен средиземноморски климат;
- Малка страна и кратки разстояния до туристическите обекти;
- Традиционни връзки с арабските страни;
- Един език и еднаква кухня;
- Традиционно високо ниво на обслужване;
- Изцяло новоизградена съвременна хотелска и ресторантьорска база.

В останалите параграфи от трета глава развитието на туризма е проследено в исторически етапи, белязани от различни общата история на страната или, а в най-ново време от (гео)политически събития и процеси, пряко повлияли на икономиката и в частност на туризма в Ливан.

В началото на XIX в. територията на Ливан е посещавана от чуждестранни туристи от много западни страни: Великобритания, Австрия, Швейцария, Германия, Белгия и др. Много

чужденци се стичат към Ливан, привлечени от отвореността на страната към света, както и във връзка с развитието и разширяването на средствата за подслон в Ливан. През деветнадесети век, се достига до истинското раждане на хотелската структура, която се разпространява из цялата ливанска територия, заради пътуванията с търговска цел (Baedeker 1989: xxxlv). В резултат на този бум, броят на хановете, които могат да се считат като хотели на отминалите дни, се посещават от туристи и търговци, от членове на дипломатически мисии, които посещават Ливан, благодарение на ливанските отношения с външния свят (Guys 1860: 22-23). Зачатъци на **хотелската база** в Ливан се появяват в средата на XIX век, за да задоволяват нуждите, породени от разширяване на външната търговия. Голяма част от хотелските сгради, създадени в Ливан, са свързани с проявите на съвременния туризъм в Изтока. Тези сгради са създадени предимно в столицата Бейрут. Хотелиерската дейност стартира в Бейрут през 1843 г. (Шбаро 1987). Град Баалбек също започва да развива система на настаняване през 1875 г., докато в Сидон и Захле първите хотели се строят през 1894 (Haddad 1974: 16).

През първите три десетилетия на XX век редица хотели, ресторанти, нощни клубове, кина и театри се разрастват бързо, за да получат членовете на аристокрацията и буржоазията на арабите статут, близък до този на европейските бизнесмени. Със старта на петролните сондажи в началото на XX в. в Арабския полуостров, в контекста на нарастващите приходи от нефт, особено в четиридесетте години в Ливан започва развитието на трети вид туризъм – летният. Той обслужва буржоазията на Персийския залив, както и семействата на царете, пътували до Ливан, за да прекарат три летни месеца в планините. Появяват се голям брой летни центрове, които придобиват широка регионална слава като: Саофар, Алай, Брумана, Бейт-Мери, Хаман в планината Ливан; Захле, Щура, в долината Бекаа; Ехден, Бшери и Сир на север. Летният туризъм се разширява с растежа на вътрешния туризъм през 50-60 г. на XX в., благодарение на по-заможните жители на ливанското крайбрежие.

Забавленията и културният туризъм се развиват съществено, особено по време на „трите десетилетия просперитет“ в Ливан (1945-1975). Западноевропейските туристи са привлечени от археологически обекти като финикийски, гръцки, римски, персийски и египетски, арабски руини и реликти, пръснати из цялата ливанска територия от север на юг. Притокът на туристи не се ограничава само до арабите и западноевропейците, тъй като ливанските емигранти, пръснати на навсякъде по света, започват да се завръщат.

Броят на чуждестранните туристи нараства от 233 083 през 1960 г., за да достигне 701 184 през 1966 г., и 1,449,940 през 1974 година. Ръстът е 13.9% средногодишно през периода

(1960–1974 г.). За да се стимулира и развива този развлекателен сектор, ливанското правителство работи за създаване на институции, имащи отношение към професионалната подготовка на кадри за туризма, като например основаване на хотелиерско училище, както и създаване на законодателни постановления за регулиране и насърчаване на инвестициите в Ливан. Поради важната роля на туризма в Ливанската икономика, държавата работи, за да стимулира развитието на туризма и услугите, свързани с него, създавайки за тази цел Национален съвет за развитие на туризма в Ливан през 1962 г. (Указ 9088, 1962). По късно се създава Министерството на туризма през 1966 г. (Закон 6621, 1966). В този период започва да се фокусира и вниманието към летния морски туризъм в Ливан.

В периода 1960-1975 г. просперитетът и големият брой чужденци, особено от Арабския регион, се свързва с бума на приходите от нефта в онази епоха. Тъй като климатът в планините на Ливан през лятото е мек, в този период туризмът се развива особено благодарение на арабските туристи, които искат да избягат от отблясъците и жегата на пустинята с цел почивка и отдих. За периода след 1960 г. са налични по-подробни статистически данни, което позволява да се проследи количествено еволюцията на редица показатели. Броят на хотелите в Ливан през 1973 г. е 362 с 28 835 легла в сравнение с 314 хотела през 1968 с 24 840 легла, разпределени по райони на Ливан (Таблица 1; Фиг. 5).

Капацитетът на настанителната база показва позитивна тенденция през периода 1963-1973 г. При средногодишен ръст за Ливан на хотелите с 4% и на леглата с 6,8%, ръстът е най-висок в крайбрежните райони (22% и 46%), но при много ниска изходна база. На второ място е Бейрут съответно с 6% и 10%. Незначителен е ръстът в планинските райони (2,6% и 3,8%). За целия период броят на леглата в хотели нараства с 68% в Ливан като цяло. Най-голям е ръстът в крайбрежието (4,6 пъти) и Бейрут (2 пъти), докато в планините той е 38%.

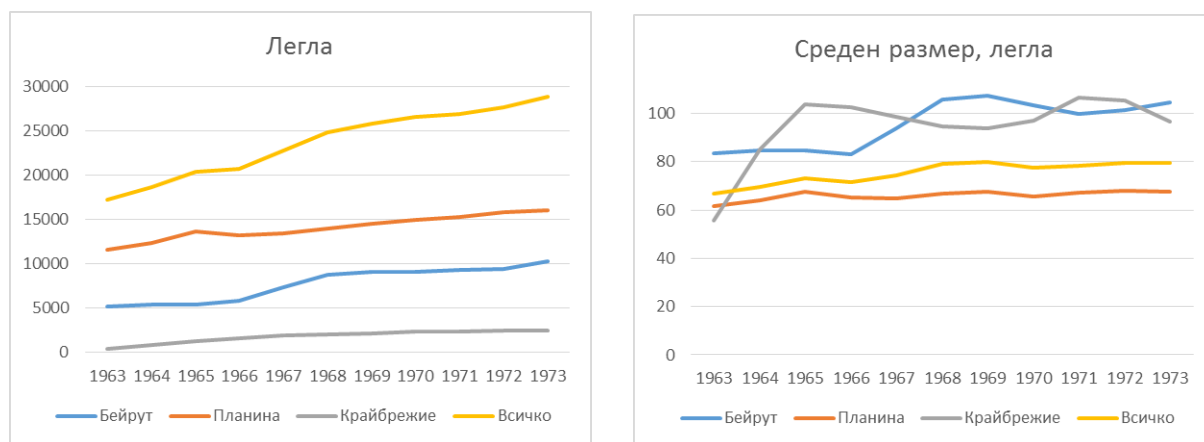
Таблица 1

Хотели в Ливан в периода 1968-1973 г.

Брой на леглата		Брой на хотелите		Година
1973	1968	1973	1968	
10332	8783	99	83	Бейрут
15997	13974	237	209	Планински Ливан
2506	2083	26	22	Крайбрежие
28835	24840	362	314	Общо

В периода 1960-1974 г. се отчита рязко увеличаване на международните пристигания с

около 4,5 пъти. Чужденците, пристигащи в Ливан, с изключение на сирийците,¹ нарастват от 233 083 през 1960 г. до 1 449 940 през 1974 г. или 5,2 пъти, което представлява годишен ръст от 12%. Еволюция има и в броя на пристигащите араби, без сирийците, от 105 995 през 1960 г. до 896 203 през 1974 г., или 7,5 пъти със среден годишен ръст от 14,9%. Посещенията от други (неарабски) страни са се увеличили от 127 088 през 1960 г. до 553 737 през 1974 г., или 4,4 пъти, което представлява увеличение от 8,8% годишно. Сирийските посетители, които включват сезонните работници и еднокдневните гости (идват в Ливан и се връщат на същия ден), се увеличават от 300 000 през 1960 г. до 1 511 131 през 1974 г., или 4 пъти със среден годишен ръст 13,3%. Ръстът на чуждестранните туристи през 60-те години е съпроводен от съответен ръст на приходите от туризъм. Приходите от международен туризъм се увеличават близо 8 пъти за периода 1961-1974 г. – от 124,7 млн. ливански лири до 940 млн. ливански лири.

Фиг. 5. Капацитет и среден размер на хотелите в Ливан (1963-1973 г.)

Източник: по данни от Статистическо резюме..., 1973

В резултат на избухването на Гражданската война (1975–1990) от 1976 г. туризмът в Ливан на практика вече не съществува, с изключение на малък брой от ограничени клиенти, предимно журналисти, които се стичат за медийното отразяване на конфликта, и известен брой бизнесмени, които не могат да пренебрегнат бизнес интересите си в Ливан. През 1977 г. източници на Националния съвет по туризъм твърдят, че единственият показател, на който се разчита да се знае туристическото положение, е броят на клиентите в хотелите в Бейрут (Ал-шарк-Ал-аусат 1979).

Планът на Министерството по туризъм (Министерство на туризма 1992), представен

¹ Гражданите на Сирия са преминавали свободното границата на Ливан, поради което не са отчитани като туристи или чуждестранни посетители.

през 1992 г. за реставрация на туризма от вътрешния конфликт предвижда преразглеждане на законите, подзаконовите актове, проучване и изграждане на инфраструктура. Основната идея на плана е активизиране на туризма и съживяване на предприемачеството. Преразглеждането на законите и подзаконовите актове в областта на туризма се провежда в две фази. Първата фаза започва да се прилага незабавно и е свързана с рестартирането на основни туристически дейности. Предвижда се освобождаване от митнически формалности: Издаден е Указ № 2924 от I.XII.1990 г. относно освобождаването от мита на материали и оборудване, необходими и предназначени за възстановяване на туристически предприятия и освобождаване от мита на хотели и обзаведени апартаменти, засегнати от военните събитията. Във втората фаза се правят няколко модификации на плана, за да се включват не само хотелски предприятия, пострадали от войната, но и всички съществуващи туристически предприятия, които ще възникнат в бъдеще. Това трябва да е фактор за увеличаване на инвестициите не само на международни хотели, но и на всички хотелиерски предприятия от всички категории и степени.

От 2000 до 2008 г. Ливан съживява туризма, особено в столицата Бейрут, като приключват възстановителните работи и изграждането на няколко различни видове хотели и с връщането на някои от международните вериги хотели в столицата Бейрут, например „Marriott”, „Intercontinental”, „Holiday Inn”. Това дава сигнал за връщане на доверието в Ливан като туристическа дестинация, както и в нейната политическа и икономическа стабилност дава сигурност и стабилност на ливанската лира. Към това се добавя и почти изградената инфраструктура от електропреносни мрежи, вода, модерна комуникационна система, модерна пътна инфраструктура, която свързва Бейрут с всички провинции.

Фиг. 6. Динамика на международните туристически посещения в Ливан за периода 1992-2010 г.

Силно негативно влияние върху развитието на туризма и особено върху туристическия имидж на Ливан упражнява тероризма, който създава усещане за несигурност. Терористичните групи в Ливан прилагат различни тактики, включващи убийства на политици, журналисти и медийни личности. Известен пример за негативното отражение на терористичните атаки върху туризма е убийството на министър-председателя Рафик Харири. На 14 февруари 2005 г. конвоят на министър-председателя е атакуван от кола-бомба, загиват 20 души, практически е разрушен прилежащия хотел „Сейнт Джордж”.

Смяната на политическите режими в някои от арабските страни, известна като Арабска пролет, разпалва гражданска война в Сирия през март 2011 г. и внезапна поява терористичната групировка Ислямска държава (ИДИЛ), които пряко засягат ливанския туризъм. Протестите прерастват в мащабна гражданска война. Формират се бунтовнически въоръжени сили, които постепенно установяват контрол над значителна част от територията на страната. В конфликта пряко или косвено се намесват външни сили, като Хизбулла, Иран, НАТО, Русия, ИДИЛ. Към август 2015 г. са убити 250 хил. души, над 11 млн. са напуснали жилищата си, бежанците в чужбина са над 4,5 млн. (Sugia... 2016). Туризмът в Ливан е силно засегнат от конфликта в Сирия. Преди всичко възниква проблем със сигурността. Инвеститорите се притесняват, че насилието ще се прехвърли и към ливанска територия, и започват да търсят по-сигурни пазари. Освен това, понеже много от туристите от Залива посещават Сирия и Ливан в рамките на едно пътуване, конфликтът в Сирия води до намаляване на пътуванията до Бейрут.

След Арабската пролет Ливан престава да бъде магнит за туристите от Близкия изток. Несигурната ситуация и предупрежденията за ограничаване на пътуванията от правителствата на страните от Съвета за сътрудничество в Персийския залив водят до намаляване на арабските посетители наполовина - от 894 хил. до 402 хил. Посещенията от ОАЕ, Саудитска Арабия и Кувейт намаляват годишно съответно с 62%, 44% и 26%. Туристите от Йордания също намаляват, до голяма степен поради усложненията в тяхната собствена страна и поради близостта до Сирия. Туристите от Египет се запазват почти на нивото на 2012 г., а посетителите от Ирак са единствените, които показват увеличение – те нарастват с 11,8% до 142 хил. и са 35% от целия поток от арабските страни. Това се обяснява със засилващите се търговски връзки между Ливан и Ирак. Заради политическите проблеми и общата ситуация на несигурност през 2011-2013 г. се отчита намаляване на туристическите посещения от почти всички региони. През 2014 г. пристиганията от арабските страни, Азия и Океания, Америка и Европа се възстановяват след три последователни години на намаляване

(таблица 2).

Таблица 2

Пристигания на чуждестранни туристи в Ливан по региони (2010-2015)

	2010	2011	2012	2013	2014	Jan-May 2014	Jan-May 2015
Арабски страни	894.724	581.597	458.069	402.080	460.822	150.960	179.096
год. промяна, %	13.8%	-35.0%	-21.2%	-12.2%	14.6%		18.6%
Европа	549.481	485.707	444.824	433.990	447.668	146.809	169.246
год. промяна, %	21.2%	-11.6%	-8.4%	-2.4%	3.2%		15.3%
Америка	248.726	222.671	22.1174	209.580	224.621	68.807	80.740
год. промяна, %	6.9%	-10.5%	-0.7%	-5.2%	7.2%		17.3%
Азия	37.3481	24.5462	127.290	117.693	113.597	42.460	48.690
год. промяна, %	41.5%	-34.3%	-48.1%	-7.5%	-3.5%		14.7%
Африка	39.399	61.319	61.263	64.792	55.613	19.557	28.084
год. промяна, %	-4.7%	55.6%	-0.1%	5.8%	14.2%		43.6%
Океания	60.433	56.386	51.892	45.168	50.883	14.073	18.212
год. промяна, %	-5.7%	-6.7%	-8.0%	-1.30%	12.7%		29.4%
Други	1.736	1.909	1.333	1.059	1.443	405	266
год. промяна, %	-80.4%	10.0%	-30.2%	-20.6%	36.3%		-34.3%

Източник: Министерство на туризма

По данни на Световния съвет за пътувания и туризъм (WTTC, 2015), приносът на туризма към БВП на Ливан за периода 2010-2014 г. нараства умерено, за да достигне 13,388 млрд. щ.д., като ръстът спрямо предходната година е 10,4%. През 2014 г. прекият принос нараства с 12,2%, а непрекият – с 9,7%. Обяснението на този ръст се търси в увеличаване на разходите на бежанците от Сирия. Същевременно делът на туристическия сектор в общия БВП показва тенденция на намаление. От 2010 до 2013 г. той намалява от 29% на 19%, след което се повишава слабо до 21% през 2014 г.

Глава четвърта. Съвременен състояние на туризма в Ливан

Четвърта глава е структурирана в 8 параграфа, посветени на отделени измерения, характеризиращи туризма в Ливан: туристически услуги, туристическа инфраструктура, туристически потоци, основни форми на туризъм, туристически имидж, приходи и заетост в туризма и туристическа конкурентоспособност на базата на сравнителен анализ.

Туристическите услуги, предлагани в Ливан, се открояват с традиционна уникалност в съчетание с усвояване на съвременния опит и ноу-хау на страната в областта на туристическата индустрия. Сред тях трябва да се посочат: широко разнообразие на средствата за подслон и хранене; услуги по ориентиране; развит банков сектор; развита търговия на дребно; разнообразни културни прояви; шопинг; народни занаяти и фолклор. Ливан се гордее с факта, че е една от най-развитите туристически дестинации в Близкия

изток. Качеството на туристически услуги дава възможност на Страната на кедрите да привлича нови и нови туристи от всички краища на света и да отговоря на широк спектър от туристически вкусове и желания.

Капацитетът на **настанителната база** в Ливан по данни на Синдиката на хотелиерите през 2012 г. е 333 хотела с 18569 стаи. Това означава, че в сравнение с периода преди Гражданската война броят на хотелите и на техния капацитет се е увеличил около 3 пъти (през 1973 г. има 99 хотела с 6380 стаи). По брой на хотелите преобладават тези с категория 4, 3 и 2 звезди (с 27-29% от стаите), По отношение на капацитета им, обаче доминират хотелите от висока категория – 58% (в т.ч. 22,7% - 5 звезди и 35,5% - 4 звезди), следвани от тези с категория 3 звезди (20,7%) и 2 звезди (16,4%). Капацитетът на хотелите от ниска категория (1 звезда) е незначителен (4,4% от стаите).

В териториално отношение хотелската база се отличава с много висока концентрация. 86% от нейния капацитет (брой стаи) е само в две от провинциите – Бейрут и разположената източно от нея Планински Ливан. 53% от хотелите и 45% от стаите са концентрирани в провинция Планински Ливан. Това се обяснява с големия брой крайбрежни градове и курорти, както и с концентрацията на планински курорти. В този район най-висок е дялът на окръзите Кесруан и Метх, които са най-близко до Бейрут (съответно 19,3 и 14,1% от стаите). На второ място е Бейрут с 26% от хотелите и 41% от леглата. Характерни са по-големият среден размер на хотелите (86 стаи, при средно за страната между 34 и 48 стаи за останалите провинции), както и повишеният дял на хотелите от висока категория – 81% от стаите са в хотели с категория 4 и 5 звезди (съответно 40% и 41%), тук са 72% от всички стаи в петзвездни хотели, няма хотели от категория 1 звезда. Останалите провинции имат незначителна тежест в хотелската база, съответно Северен Ливан с 8,8% от стаите, Бекаа с 3% и Южен Ливан с 2,5%. И в трите провинции е висок дялът на хотелите от категория 1 и 2 звезди (съответно в Северен Ливан – 54%, Бекаа – 46% и Южен Ливан – 51%). Само в Бекаа има 2 хотела от категория 5 звезди, но те представляват незначителна част от общия капацитет на провинцията (4,2%). В Северен Ливан хотелите са главно в планинските летни курорти и ски центрове Бшере и Ал-Арез. Малкият обем и ниският дял на хотелската база в Южен Ливан и Бекаа са основен проблем, тъй като в тях се намират редица от историческите места, в т.ч. включени в списъка на световното наследство на ЮНЕСКО, като Баалбек в Бекаа; Сидон и Тир в Южен Ливан.

Международните туристически пристигания В Ливан по данни на Световната организация по туризъм през 2015 г. са 1,518 хил. (Tourism Highlights 2016: 12). Макар че

през последните две години се отчита ръст (2015/2014 – 12,1%, 2014/2013 – 6,3%), обемът на международния туристически поток е значително под максималното ниво, постигнато през 2010 г. (2,168 млн.). На Ливан се падат едва 2,8% от международните пристигания в региона на Близкия изток през 2015 г., което не е изненадващо, предвид на малкия размер на страната като територия и население. В сравнение с 2010 г. този относителен дял намалява значително с 1,2%. От друга страна, през 2015 г. Ливан е една от малкото страни в района, която отчита ръст, който е най-високият. По данни на Генералната дирекция за сигурност, публикувани от Централната статистическа администрация през 2015 г. в Ливан са влезли 3,503 млн. чужденци. Разликата в сравнение с данните на UNWTO се дължи на включването в този брой и на едnodневните посетители. Въз основа на това броят на едnodневните посетители през 2015 г. може да се оцени на 1,985 млн. или 56,7% от всички пристигания. Налице е разлика в тенденцията. Според данните на Генерална дирекция „Сигурност“ в сравнение с 2013 г. броят на пристиганията в страната намалява с 40% – от 5 млн. 876 хил. на 3 млн. 503 хил. Този спад се дължи на рязкото намаляване на едnodневните посещения повече от два пъти (от от 4,6 на 2 млн.).

Най-голям е дялът на посетителите от арабските страни – 2,465 млн. през 2015 г. или 70,4%. Водещо значение сред тях има Сирия с почти 2 млн. посещения. Със значително по-малка тежест са посещенията от Ирак (192 хил.), Йордания (78 хил.), Египет (75 хил.), Саудитска Арабия (48 хил.), Кувейт (32 хил.), Палестина (28 хил.). На Западна Европа се падат 10,2% от пристиганията на чужденци (356 хил.), като в сравнение с 2013 г. се отчита увеличение с 15,7%. Сред отделните страни се откроява Франция със 134 хил. посетители, което се обяснява с традиционните културни и икономически връзки между двете страни. Втората група страни с 30-75 хил. посетители включва: Германия (75 хил.), Великобритания (56 хил.) и Италия (30 хил.). Пристигащите туристи с цел почивка и рекреация са най-силен фактор за капитализацията на ливанския туризъм. Ливан се превръща в туристическа дестинация и силен конкурент на други утвърдени туристически държави в Близкия изток, като Турция, Египет, ОАЕ, Израел, Катар. Бизнес пътуващите, от друга страна, не се влияят от същите фактори като почиващите.

По отношение на основните **видове туризъм** в Ливан, водещо значение имат: морският рекреативен, културноисторическият, деловият, планинският, шопингът. В начална форма на развитие са екологичният, приключенският, религиозният, фестивалният.

Туристически имидж. В годините преди гражданската война, Ливан е известен като "Париж на Близкия изток", където се смесват ориенталски и западни култури в регион,

доминиран от древни римски руини, запазени замъци, варовикови пещери, исторически църкви и джамии, красиви плажове, сгъшени в Средиземно море и планинските ски-курорти, където не спира нощния живот. Днес страната отново е със самостоятелно място на световната туристическа карта и Бейрут в момента се лансира като „най-горещият град“ на Средиземно море.² В същото време туристическата индустрия се превръща в един от най-преуспяващи сектори на страната. Ливан е дестинация на четири сезона; на древното културно начало в Близкия изток; на постиженията на арабската цивилизация; на уникалната смесица между богатството на Изтока и възхода на Запада. Една дестинация, която побира в изкусна амалгама очарованието на целия Близкоизточен регион. Според Доклада на туристическо брандиране на CBS (<http://www.bloom-consulting.com/>), подреждащ страните по ранг на културна и търговска известност, Ливан е на 48-о място в света, отстъпвайки в региона единствено на Египет (27-о), ОАЕ (34-о) и Саудитска Арабия (42-о). Това служи като ярък индикатор за утвърдена туристическа разпознаваемост на страната в света, което намира обяснение и в сравнително бързата „реконкиста“ за изгубени туристически пазари от периода на Гражданската война.

По отношение на **приходите и заетостта в туризма** се наблюдава интересна динамика. В периода 2008-2010 г. туристическите приходи растат със средногодишен темп от около 27%, от 1,326 млн. щ.д. до 2,129 млн. щ.д. през 2010 г. Съответно, приходите от туризъм, като дял от БВП, растат през същия период от 4.4% през 2008 до 5.7% през 2012 г. Нарастващото вътрешно напрежение от 2011 г. и регионалните безредици водят до спад в туристическите приходи, които намират изражение и върху дела на туризма в БВП, който спада до 4.5% през 2012 г. Количеството на заетите в сектора на пътуванията и туризма се оживява през 2009-2010 г., след като отбелязва преди това спад с 5.4% през 2008 г. През 2009 г. това количество бележи ръст от 9.5% до 314 400 заети. През 2010 г. нарастването е до 9.3% или 343 700 заети, от които 136 600 са директно заети, а 213 100 са индиректно ангажирани в сектора. През 2011 г. се забелязва значителен спад от 6.4% в общия брой заети. Скромен ръст от бе отчетен през 2012 г. до 322 500 заети.

При **териториалното разпределение на туризма** се забелязва голяма концентрация на икономическата тежест на отрасъла в агломерацията на Бейрут, по крайбрежието и в провинция Планински Ливан. По отношение на функционалния профил в туризма отделните провинции се открояват със следната специализация: Южен Ливан и Набатия – културно-

² See: http://www.abenteuerreisen.de/reiseziel/libanon/reportage/beirut_die_heisseste_stadt_am_mittelmeer

познавателен и археологически туризъм; Северен Ливан – морски, зимен планински, спортен и екологичен туризъм; Планински Ливан – морска рекреация, ски туризъм, екстремен, природно-познавателен туризъм; Долината Бекаа – културен туризъм и екологична рекреация; Бейрут – културен, развлекателен, делови туризъм.

Като цяло туризмът в Ливан е традиционно градско базиран, т.е. повечето туристи предпочитат градските райони и места, като морски курорти, клубове, казина и ресторанти. През последните години, обаче, туризмът и рекреацията са все повече практикувани в естествена среда: в гори, защитени зони, долини и планински райони. Въпреки този факт, може да се отбележи, че традиционният туризъм ще се разраства екстензивно, тъй като повече се използва земята за строеж на съоръжения за настаняване. Новите места за настаняване, от своя страна, са в отдалечени райони, изискващи достъпни пътища и инфраструктура. Просперитетът на туризма за отдих и придружаващите го съоръжения и институции не само заплашват традиционния и природосъобразния туризъм. Туризмът сред природата сам по себе си, макар и по-малко взискателен откъм материални ресурси, може да генерира отрицателен натиск върху околната среда, ако е лошо управляван. Това означава, че страната управлява нейното природно наследство и определя темпото на природосъобразния туризъм в бъдеще.

В параграф 4.8 Туристическа конкурентоспособност анализът има ясно изразен оценъчен характер. За оценка на туристическата конкурентоспособност на Ливан са използвани данните от Доклада за туристическа конкурентоспособност на Световния икономически форум (WEF 2013, 2015), който изчислява индекс за туристическата конкурентоспособност. Приложен е сравнителен подход – сравнение с другите страни от района на Близкия изток и Северна Африка, както и по-общо глобално сравнение (чрез ранга за съответния аспект).

Резултатите за Ливан показват следното:

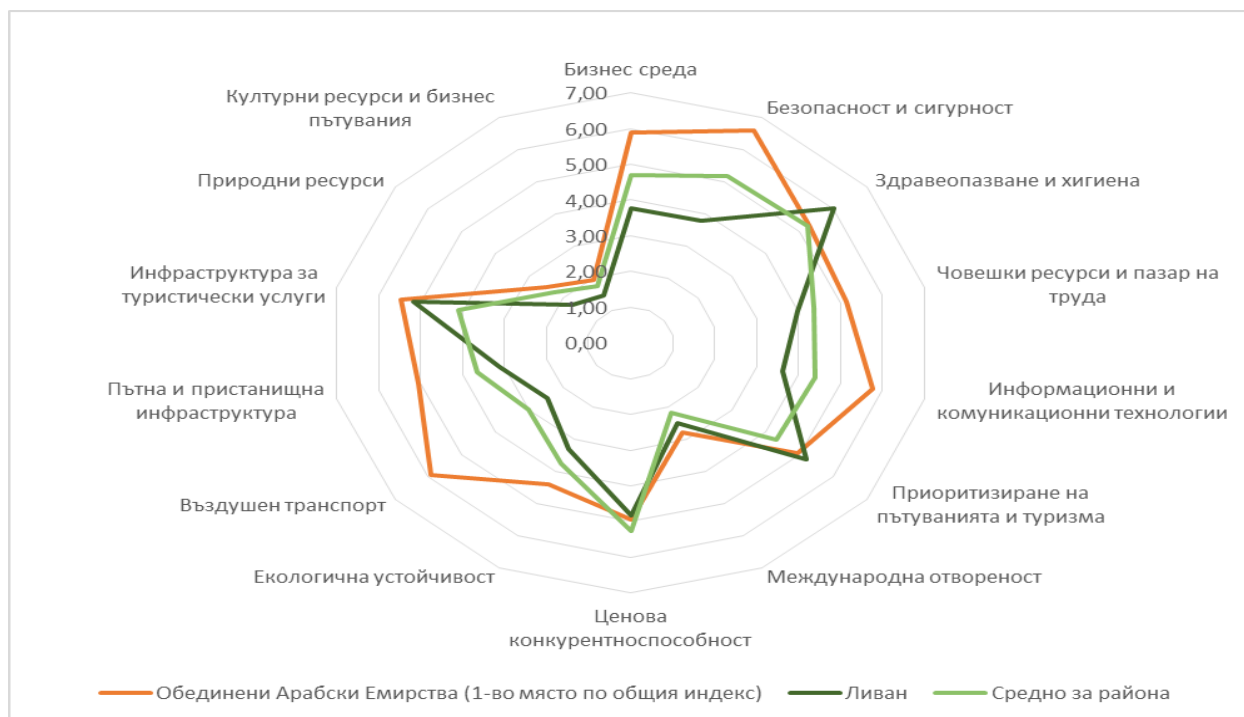
- Общата конкурентна позиция на Ливан през последните години е неблагоприятна. През 2015 г. със стойност на индекса 3,35 Ливан се нарежда на 94-то място от 141 страни.
- С оценки над средната за страната през 2015 г. са стълбовете здравеопазване и хигиена (6,0; 39-то място в света), приоритизиране на пътуванията и туризма (5,2; 29-то място), инфраструктура за туристически услуги (5,2; 33-то място), ценова конкурентоспособност (4,8; 59-то място), човешки ресурси и пазар на труда (4,0; 112-то място); бизнес среда (3,8; 122-ро място), безопасност и сигурност (3,8; 130-то място), информационни и комуникационни технологии (3,6; 88-мо място).

- С оценки по-ниски от средната за страната са стълбовете културни ресурси и бизнес пътувания (1,5; 84-то място), природни ресурси (1,7; 140-то място), международна отвореност (2,5; 97-мо място), инфраструктура на въздушния транспорт (2,5; 80-то място), пътна и пристанищна инфраструктура (3,1; 89-то място), екологична устойчивост (3,3; 129-то място). Единственият субиндекс с по-ниска от средната стойност е „Природни и културни ресурси“ (1,6; 133-то място).
- Между 2011 и 2013 г. няма съществена промяна в индекса за туристическа конкурентоспособност на Ливан (стойността му е около 4, а мястото на страната е 70-о през 2011 и 69-о през 2013). Но само за 2 години (2013-2015) конкурентната позиция на Ливан се влошава значително – стойността на индекса намалява с 0,6, а рангът – с 25 позиции (от 69-то място през 2013 г. на 94-то място през 2015 г.).
- По отношение на безопасността и сигурността изкривяването се дължи на поляризирането на съставните показатели: Ливан получава средни до много високи оценки за някои от показателите и има сравнително благоприятна позиция – убийства (8,0; 90-то място) и надеждност на полицейските услуги (3,8; 90-то място) и има много ниски оценки и/или много неблагоприятна позиция по останалите три показателя – разходи на бизнеса, свързани с престъпността и насилието (2,9; 129-то място), разходи на бизнеса, свързани с тероризма (2,5; 139-то място) и индекс на терористичните прояви (5,7; 124-то място). В сравнение с 2013 г. най-голямо влошаване показват разходите на бизнеса, свързани с престъпността и насилието (с 1,9 и 59 места).
- По отношение на природните и културните ресурси обяснението е в използването на неподходящи показатели и неотчитане на размера на страната (като площ или население) при повечето от показателите, което прави несравними малките и големите страни.

При сравнение със страните от района на Близкия изток и Северна Африка за 2015 г. (фиг. 7), основните констатации са:

- Ливан е на 11-то място в района на Близкия изток и Северна Африка от общо 16 страни. По-неблагоприятна позиция имат само Иран (97-мо място в света), Кувейт (103-то), Алжир (123-то), Мавритания (137-мо) и Йемен (138-мо място). Стойността на индекса за Ливан е близка, макар и по-неблагоприятна, до тази на Египет (3,49; 83-то място), Тунис (3,54; 79-то място) и Йордания (3,59; 77-мо място).
- Само по 4 от стълбовете Ливан е с индекс над средния за района, като заема между 2-ро и 6-то място. Това са:

- Здраве и хигиена – 2-ро място, отстъпва само на Израел, като разликата в стойностите е незначителна (съответно 6,04 и 6,06)
- Инфраструктура за туристически услуги – 2-ро място, отстъпва само на Обединените Арабски Емирства
- Приоритизиране на пътуванията и туризма – 3-то място, след Йордания и Мароко, като разликата с Мароко е много малка (5,22 и 5,27)
- Международна отвореност – 6-то място, след Йордания, Мавритания, Обединените Арабски емирства, Мароко и Израел.
- Бизнес-среда – 14-то място, по-ниски стойности имат само Йемен и Мавритания
- Безопасност и сигурност – 14-то място, пред Египет и Йемен
- Екологична устойчивост – 14-то място, пред Кувейт и Йемен
- Човешки ресурси и пазар на труда – 13-то място, пред Иран, Мавритания и Йемен
- Ценова конкурентоспособност – 13-то място, пред Мавритания, Йордания и Израел.

Фиг. 7. Туристическа конкурентоспособност на Ливан – сравнение с региона на Близкия изток, Северна Африка и регионалния лидер (2015)

Заклучение

От извършения в дисертационния труд анализ следва да се констатира, че туризмът може да се окачестви като основен лост за икономическия подем на Ливан. Отдаването на приоритетно значение в развитието му в страната е продиктувано от редица обективно съществуващи предпоставки: разнообразен и с различна степен на усвоеност туристикоресурсен потенциал; стари традиции в сферата на организацията на туризма; отявлен афинитет на местното население към инициативи в туристическата и съпътстващите я дейности. Декларирането на подобна генерална констатация се потвърждава от:

- Обстоятелствена типологична инвентаризация и оценка на условията и ресурсите за развитие на туризъм. На сравнително малката територия на Ливан е концентрирано огромно по своето многообразие природно и културноисторическо (от няколко цивилизационно-исторически епохи – финикийска, елинска, римска, арабска, османска) наследство, с висока степен на съхраненост, уникалност, екзотичност, рекреационен и познавателен потенциал;
- Задълбочен и в пряка връзка с политико-икономическата конюнктура (вътрешна и външна) исторически анализ на туризма. Той свидетелства за сравнително ранното израстване на Ливан като туристическа дестинация в Близкоизточния регион, която, въпреки колебливата динамика в развитието си, успява да преодолее влиянието на отрицателните последствия от военни стълкновения, икономическа нестабилност, Гражданската война и терористични заплахи;
- Детайлен анализ и синтез на съвременното състояние на туризма в Ливан, с което се доказва съвременната му тежест в националната икономика и използването му като катализатор за подема на останалите стопански и социални дейности. Ролята на туризма в страната се потвърждава от всички характеризиращи го икономически показатели. Към 2014 г. на него се падат над 15 % от БВП на страната. Забелязва се също така, наред с традиционния за Ливан масов морски и културен туризъм, тласък в развитието на някои нови форми на туризъм: екологичен, делови, природно-познавателен; фестивален.

Сред силните страни на туристическия потенциал на Ливан са безспорно неговите естествени и културни ресурси, благодарение на своето положение в зоната на природен и цивилизационен преход и мост между Западна Азия, Европа и Африка. Засилващо международното му позициониране е и обновлението на туристическата инфраструктура (особено настанителната база), модернизиране на електропреносната мрежа,

водоснабдяването, комуникациите (преди всичко въздушния транспорт). Ливан се позиционира и като отчетливо разпознаваема туристическа дестинация на основата на страновия брандинг (48-о място в света и 4-то в Близкоизточния туристически регион). Силни страни на страната са също здравеопазване, хигиена, приоритизиране на пътуванията и туризма. Сериозен плюс, открояващ Ливан от повечето от другите страни в Близкия изток, е неговата отвореност към западно влияние (особено силни връзки с Франция), причина за което е и развилата се уникална културна среда – арабска смес между ислям и католицизъм. Трябва да отбележим обаче, че това е и главна причина за евентуални вътрешнополитически противопоставяния и сблъсъци на религиозна основа, които потенциално могат да ескалират и да нарушат сегашната политическа стабилност.

Въпреки положителните фактори, съдействащи за установяване на Ливан като атрактивна туристическа дестинация, има и влияния, които обезценяват туристическия потенциал, блокират положителния образ и отблъскват инвеститорите. С първостепенно въздействие сред тях се откроява геополитическото положение на страната, чиито особености са свързани с враждебно обкръжение, междуетническо напрежение, висока бариерност на сухопътните държавни граници и основателен риск от терористични атаки, които предопределят силна зависимост на развитието на туризма от външните фактори. Като слаби страни следва да се посочат до известна степен информационните и комуникационни технологии, и ценовата конкурентоспособност (в последните два аспекта Ливан има сравнително добри позиции в глобален аспект, но слаби в регионален). Като цяло слабите страни преобладават, което показва, че са необходими сериозни усилия за подобряване на условията за развитие на туризма в Ливан.

Въз основа на проведения анализ могат се формулират следните по-важни **изводи**:

- В съвременната история на Ливан туризмът бележи забележителен ръст, особено през изминалите две десетилетия, след края на Гражданската война и до началото на конфликта в Сирия. Възстановена е голяма част от пострадалата от войната туристическа инфраструктура, а друга е изцяло новоизградена; пострадалите исторически паметници са реставрирани; нов тласък на развитие получава развитието на въздушния транспорт. Ярکو свидетелство за спечелване отново на международната туристическа слава на Ливан са не само количествените показатели, отразяващи възходяща динамика на международния туризъм, но и увеличението на инвестициите в отрасъла (обявен за приоритетен от властите), както и завръщането на националния пазар на световни хотелски вериги.

- Във вътрешнотериториален аспект гръбнакът на туристическия отрасъл се представлява от провинциите на Бейрут и Горен (Планински) Ливан. На тези два района се обръща и най-голямо внимание в декларираната загриженост от държавната политика, понеже в тях са съсредоточени по-голямата част от усвоените за туризма ресурси и изградената материална туристическа база: хотелски комплекси, заведения за хранене, места за рекреация, развлечение и спорт. Това специално внимание на няколко поредни правителства към тези две провинции, от една страна, определено спомага да се усъвършенства транспортната инфраструктура и градската туристическа среда, да се повиши сигурността в дестинацията, за да могат туристите да получат пълноценна наслада от естествената природа и уникалното културно-историческо наследство. От друга страна, обаче, тази тенденция засилва регионалните диспропорции, блокирайки в определяща степен навременното валоризиране на туристическия потенциал на Ливан в източна (континентална) посока.

- Забелязват се съществени регионални диспропорции в разпределението на материалната база по категория. В това отношение столицата Бейрут изпъква със значителна концентрация (над 80%) на настанителната база от висока категория (4 и 5 звезди), докато приблизително 70% от средствата за подслон от ниска категория (3 и 2 звезди) е извън периметъра на столичния ареал. Това стимулира неблагоприятен процес на туристическа сепарация на територията на страната, която несъмнено задълбочава социално-икономическите контрасти (на центрo-периферен принцип) в разпределението на доходите от туризъм между столицата и останалата част на Ливан.

- В определени периоди мащабът на въздействие на геополитическите фактори е определящ за пълноценното функциониране на ливанския туризъм, които поставят страната в пряка зависимост от регионалната геополитическа ситуация. Това налага системен мониторинг на регионалните и вътрешните процеси от геополитическо естество, с цел избягване или поне намаляване на риска от отрицателните последици върху ливанския туризъм.

В завършек, от гледна точка на приложния потенциал на представения дисертационен труд, заслужава да се отбележи, че изследванията по отношение на туристическата индустрия в Ливан са академично ограничени, въпреки насърчаването от страна на Министерството на туризма на такива изследвания и готовността му да помогне с теоретични или емпирични материали. Ливан е стара туристическа дестинация, но научните усилия, които се правят за популяризирането и развитието на туризма са ограничени. След завършване на това

изследване, ще бъде предоставено копие на Министерството на туризма, за да се насърчат разработките в тази област и да се надяваме това да бъде отправна точка за създаването на адекватна стратегия, която да свързва знанията за туризма с практиката и изискванията за ефективно развитие на туристическия сектор и увеличаване на международната позиция на дестинация Ливан.

3 СПРАВКА ЗА НАУЧНИТЕ И НАУЧНО-ПРИЛОЖНИТЕ ПРИНОСИ

- Теоретично систематизиране на съвкупността от факторни зависимости и конкурентоспособността на туристическата дестинация, съобразно различни модели на туристическата система;

- Извършен е обстоятелствен пространствен анализ и синтез на възможностите, състоянието, териториалното разпределение и перспективите за развитие на туризма в Ливан, който би послужил за целите на научната теория и практика;

- Обобщен е опитът в историческо развитие и са изведени основни регионални закономерности в разпространението на туризма, които резултати биха спомогнали за решаване на приложни задачи и оптимизиране цялостната организация на ливанския туризъм.

4 СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ВЪВ ВРЪЗКА С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Harb, A. Mountain Tourism in Lebanon. – В: Сб. Доклади от конференция „Туризъм в планински територии“. С., СУ „Климент Охридски“, 16-17 ноември 2013 г. (приета за печат).
2. Harb, A. Tourism and the impact of sustainable security. AS SAFIR Arabic political daily, 3 January 2015, No 12963 (на арабски с резюме на английски).
3. Harb, A. Impact of war and terrorism on tourism and hospitality sector in Lebanon. – Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, ГГФ, кн. 2, География, т. 109, 2016 (приета за печат).